

загальнонаціонального значення, є чи не єдиною культовою спорудою в Україні часів визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького, яка зберегла свою автентичність.

Надалі, згідно з концепцією відтворення й музеєфікації пам'яток Суботова, планується продовження реставрації храму, проведення комплексних археологічних досліджень, виявлення й вивчення архівних джерел. Однак, як уже зазначалося, зробити необхідно ще багато. В даному контексті першочерговими завданнями є: продовження роботи в вітчизняних і зарубіжних архівних установах із з'ясування автентичного вигляду надгробка гетьмана з подальшим його відновленням, позаяк залишається відкритим питання про встановлення точного місця поховання Б. Хмельницького в Іллінській церкві; поглиблення студій з атрибуції поховань, виявлених в приміщенні храму; проведення ретельних розкопок прилеглої до храму території, де упродовж кількох століть знаходився цвинтар. Доцільно було б провести археологічні дослідження і на місці старовинного кладовища, що на Козацькому майдані.

Як бачимо, завдяки співпраці науковців та реставраторів було збережено для прийдешніх поколінь святиню укаїнського народу – Свято-Іллінську церкву в Суботові.

Посилання

1. Державний архів Черкаської області, ф. 131, оп. 1, спр. 134, арк. 12 зв.
2. Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы // Древности Украины. Вып. 1. – К., 1905.
3. Логвин Г. Чигирин. Суботів: архітектурно-історичний нарис. – К., 1954. – 72 с.
4. Кілессо С. Архітектурні і мистецькі скарби Богданового краю. – К., 2000.
5. Биляшевский Н. Суботовская церковь: (К рисунку) // Киевская старина. – 1890. – Т. 30. – Сент.
6. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1664.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 295, спр. 5.
8. Там само, арк. 3 зв.
9. Там само, арк. 11 зв.
10. Там само, арк. 14.
11. Черкаський краєзнавчий музей. ПП № 11, арк. 6-81.

Кукса Н.В. Свято-Ильинская церковь в Субботове: основные этапы реставрации памятника архитектуры середины XVII ст.

Унікальний пам'ятник пізнього середньовіччя Свято-Ільинська церковь в Субботове – усыпальница Богдана Хмельницкого – сохранением своего первоизданного вида обязана реставрационным работам, которые проводились в 60-х-90-х годах XIX в., в 20-х годах XX в.

Новое качественное наполнение приобретают последующие реставрационные работы 50-х, 70-х, 90-х годов XX ст., проводившиеся вслед за археологическими исследованиями.

В течение первого десятилетия XXI в. продолжались реставрационно-восстановительные работы, в процессе которых использовались современные технологии.

Ключевые слова: Свято-Ильинская церковь, реставрационные работы, археологические исследования, памятник архитектуры, гетман Богдан Хмельницкий.

Kuksa N.V. Reverently-Iliinska church in Subotiv: the main stages to restorations of monument of the architecture of the middle XVII century

The Unique monument of the late middle ages Reverently-Iliinska church in Subotiv - a burial vault Bohdan Khmelnytskyi conservation of its primordial type is obliged to works restorations that were conducted in the XIX century, in 20-th years XX century. New qualitative filling gain further restorations works of the 50-th, 70-th, 90-th years XX century, conducted right after the archeological researches.

During the first decennial event XXI century lasted further restorations reconstruction works, in process where were used modern technologies.

Key words: Reverently-Iliinska church, restorations work, archeological researches, monument of the architecture, hetman Bohdan Khmelnytskyi.

28.03.2011 р.

УДК 930.85 (477) : 316.722

О.В. Жукова

ДІЯЛЬНІСТЬ АНСАМБЛЕВИХ МУЗЕЇВ НА ОСНОВІ МУЗЕЄФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЯК ОДНА З ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ МЕРЕЖІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Проаналізовано принципи побудови ансамблевих музеїв, виокремлено характерні риси, що впливають на побудову їх експозицій. Розглянута діяльність вітчизняних ансамблевих музеїв як однієї з перспектив розвитку музейної мережі в сучасній Україні.

Ключові слова: ансамблевий музей, збереження історико-культурних пам'яток, інформаційний потенціал, реконструкція історичного середовища, допоміжні засоби побудови експозиції.

Оцінюючи стан музейної справи в Україні, слід зазначити, що сучасна суспільно-культурна ситуація не сприяє розвитку музейної мережі, особливо музеєфікації об'єктів історико-культурної спадщини шляхом створення на їх основі нових музеїв. Це пояснюється об'єктивним становищем вітчизняного музейництва, відсутністю достатніх ресурсів для відповідного функціонування вже існуючих музеїв.

Тож про динамічний розвиток музейної мережі говорити досить складно. Перспективиможна бачити не в створенні нових музеїв колекційного типу, а в діяльності ансамблевих і середовищних музеїв. Відстежуючи цей напрям музейної галузі, необхідно зазначити, що він долучає до музейного будівництва пам'ятки історії та культури, музеєфіковані шляхом створення на їх основі музеїв ансамблевого типу. Така практика тим більш важлива, що вирішує проблеми охорони історико-культурної спадщини одночасно

Музей «Київська фортеця»

з питаннями всебічного розвитку музейної мережі за рахунок найменш представлених у вітчизняному музейництві типів.

Отже, ця стаття направлена на аналіз особливостей побудови ансамблевих музеїв, створених на основі музеєфікації історико-архітектурних пам'яток. Адже сьогодні більшість ансамблевих музеїв України не відповідає вимогам до такого типу. У вітчизняній музейній практиці традиційно застосовується підхід пристосування історико-культурних пам'яток до музейних функцій, тобто побудова експозицій на основі профільних музейних колекцій в стінах історико-культурних об'єктів. Це призводить до спотворення історико-культурного обліку пам'яток, викривлення самої ідеї ансамблевого музею і, найголовніше, залишає без сучасного раціонального використання безліч історико-архітектурних об'єктів, які поступово руйнуються.

Особливості побудови ансамблевих музеїв на основі музеєфікації історико-культурних пам'яток до цих пір не знайшли відображення в науковій літературі. Так само практично немає спеціальних робіт, присвячених науковим питанням ансамблевих музеїв як одному з напрямків музеєфікації.

Питання музеєфікації архітектурних пам'яток і, відповідно, створення ансамблевих музеїв як одного з її напрямів, зачіпаються в узагальнюючих теоретичних працях з музеєзнавства (Е.Д. Добровольська, М.Т. Майстровська, О.О. Мішура, О. Соустін, Т.Ю. Юренєва) [3; 6; 7; 9; 10].

Питання розміщення музеїв в історичних будівлях–пам'ятках, тобто створення експозицій ансамблевих музеїв, порушені авторами робіт з питань музеєфікації архітектурних пам'яток: О.Ф. Барановим [1], О.С. Давидовим [2], С.В. Карповим [5]. Проте вивчення специфіки створення музейних експозицій у ансамблевих музеях не увійшло до сфери наукових інтересів теоретиків музейної справи.

На жаль, більша частина згаданих робіт належить до російського музейництва. В Україні особливості ансамблевих музеїв як напряму розвитку музейної мережі майже не розглядаються,

а сам термін «ансамблеві музеї» відсутній в багатьох роботах широкого профілю в галузі музеєзнавства та пам'ятокознавства.

Теоретичні дослідження в галузі музеєфікації в Україні лише розпочинаються. Окремі аспекти побудови експозицій в ансамблевих музеях порушені в роботах працівників НДІ пам'яток охоронних досліджень – В.П. Ієвлева [4], О. Сердюк, Е. Градун [8].

Результатом такого становища стала практична відсутність справжніх ансамблевих музеїв на території України та викривлення ідеї експозиційного будівництва в музеях цього типу.

Тож на сьогодні існує необхідність теоретичного осмислення особливостей побудови ансамблевих музеїв, розробки їх концепції.

Мета статті – детально розглянути особливості ансамблевих музеїв, виокремити характерні риси, що впливають на побудову їх експозицій, проаналізувати діяльність вітчизняних ансамблевих музеїв як однієї з перспектив розвитку музейно-заповідної мережі в сучасній Україні.

Ансамблеві музеї – музеї, діяльність яких базується впершу чергу на музеєфікованих ансамблях нерухомих історико-культурних пам'яток. В основі діяльності музеїв цього типу лежать переважно пам'ятки архітектури з їх інтер'єрами, прилеглою територією, природним середовищем. Функцію документування такі музеї виконують шляхом збереження або відтворення ансамблю нерухомих пам'яток і властивого їм оточення [10, 396].

На сьогодні практика побудови ансамблевих музеїв на основі історико-культурних пам'яток визнана міжнародним співтовариством як найперспективніший напрям розвитку музейної справи, оскільки демонструє ряд переваг перед традиційними колекційними музеями. Для ансамблевого музею історико-культурна пам'ятка є головним експонатом, музей створюється для її збереження, відтворення притаманного їй оточення та якнайповнішого розкриття інформаційного потенціалу, закладеного в будь-якому історико-культурному об'єкті [9, 10].

Отже, згідно головному принципу побудови, ансамблевий музей не потребує формування тематичних колекцій [10, 6]. Це тим більш важливо, враховуючи ситуацію в музейному світі, за якої всі більш-менш значущі музейні цінності вже давно належать різноманітним музеям. Тож створити новий колекційний музей, не маючи достойних колекцій, що володіють музейною цінністю, з кожним роком все важче. Таким чином, перспективи розвитку музейної мережі залишаються за тими музеями, що спираються на інший, не колекційний тип зберіганої спадщини.

Не менш важливо й те, що ансамблеві музеї залучають до музейної мережі історико-

культурні пам'ятки (переважно – архітектурні, що руйнуються або залишаються невідомими без належного використання).

Створення традиційного музею потребує вкладення значних коштів на реставрацію будівель та їх подальше пристосування до музейних функцій, збір та організацію належного збереження музейних колекцій. На той час як ансамблевий музей відкриває більш широкий дієвий простір, заснований на ідейній музейній концепції, що здатна ставити перед собою зовсім інші завдання, ніж колекційний музей.

Для розвитку музейно-заповідної мережі в сучасній Україні створення саме ансамблевих музеїв є найбільш перспективним.

По-перше, українська музейно-заповідна мережа досі не має гармонійно розвиненої структури, представленої усіма типами зберігаємої спадщини (наявне значне переважання колекційних музеїв), що не відповідає ні розвитку музейної справи, ні наявності історико-культурних пам'яток.

По-друге, Україна має достатній історико-культурний потенціал для створення музеїв ансамблевого типу. Це значна кількість архітектурних пам'яток (особливо пам'яток фортифікаційної та садибної архітектури), що давно вже потребують уваги та включення в музейну мережу України. Останнім часом ці об'єкти знаходяться в центрі уваги науковців, представників сфери охорони пам'яток, громадськості, але доля їх досі не вирішена й вони так і не отримали належного соціокультурного використання, як того вимагає статус пам'ятки [3].

Світова практика побудови ансамблевих музеїв демонструє широкий набір методів створення музеїв на базі пам'яток архітектури. Це і садиба-музей з відновленням всіх взаємозв'язків між елементами комплексу; це й історико-культурний парк, в якому всі елементи консервуються в тому стані, в якому є зараз; це й екомузей, що залучає до збереження історико-культурної спадщини місцеве населення; це й музей відновлюваної пам'ятки, де головним демонстраційним моментом є процес відтворення складових елементів архітектурного комплексу з залученням до нього музейних відвідувачів в рамках спеціально розроблених програм.

Вітчизняна музейна практика свідчить про те, що форма ансамблевого музею в Україні майже не поширена. Незважаючи на значну кількість історико-культурних пам'яток, музеї в них створюються за колекційним типом. При цьому виникає одна з головних проблем – відсутність музейних фондів для значної кількості пам'яток. Ця проблема є значною перешкодою при такому підході, що й унеможливує саму музеєфікацію, залишаючи історико-культурні пам'ятки без використання напризволяще.

Традиційний для України напрям пристосування архітектурних пам'яток до музейних функцій

всього лише використовує внутрішні об'єми для розміщення колекційних експозицій (наприклад, Ужгородський замок з історико-краєзнавчим музеєм в Ужгороді, Чорна кам'яниця з історичним музеєм у Львові, Вороновицький палац з музеєм авіації на Вінниччині, міська Ратуша з низкою тематичних музеїв у Кам'янці-Подільському й т. ін.). Така практика суперечить принципу побудови ансамблевих музеїв, бо не здатна розкрити історико-культурний зміст об'єкту.

Головною проблемою, що гальмує розвиток ансамблевих музеїв, є невирішеність питання експозиційного будівництва.

Якщо звернутися до теорії музеєзнавства, ансамблеві музеї самі по собі не мають потреби в експозиції [6, 113]. Адже сама пам'ятка і є головним експонатом. Але з іншого боку, саме музейна експозиція здатна доповнити собою історико-культурний зміст пам'ятки, найбільш повно розкрити її інформаційний потенціал. У випадку побудови ансамблевих музеїв експозиція – це специфічний вид мовлення, за допомогою якого пам'ятка здатна «розмовляти», найбільш повно розкривати закладений в ній зміст і реалізовувати свої функції [7, 98].

При вирішенні цього питання знову виникає проблема, пов'язана з нестачею оригінальних музейних предметів [1, 7]. Вони давно є частиною фондів колекційних музеїв. І ця проблема іноді є каменем спотикання в питанні створення ансамблевих музеїв, оскільки в українському музейництві поширена практика побудови експозицій лише з предметів-оригіналів. Тому деякі ансамблеві музеї зовсім відмовляються від експозицій, покликаних якнайповніше розкрити їх інформаційний потенціал шляхом відновлення взаємозв'язків між елементами середовища [5, 42]. Приклад таких ансамблевих музеїв – музей «Київська фортеця», архітектурні пам'ятки, що входять до складу різних заповідників. Ці пам'ятки лише пристосовані до екскурсійного відвідування

Експозиція палацово-паркового комплексу «Качанівка»

Експозиція Золочівського замку

без будь-яких експозицій, що не здатне повністю розкрити інформаційний потенціал об'єкту.

То як створювати експозиції ансамблевого музею й чи можна створювати їх на основі неоригінальних експонатів? Щоб розглянути це питання, необхідно звернутися до теорії музейного експозиційного будівництва. Як відомо, музейна експозиція будується на основі предметів-оригіналів і різноманітних допоміжних засобів (новоробів, макетів, відтворень, копій, моделей, різноманітного картографічного матеріалу й т. ін.) [10, 258]. В ансамблевому музеї, на відміну від колекційного, експонатом-оригіналом є сама пам'ятка і її складові елементи (форми, образ, стіни, будівельний матеріал, будівельна техніка), через які проявляються властивості історико-культурного об'єкту та реалізуються його функції. Відповідно, внутрішнє наповнення покликане розкрити інформаційний потенціал, реконструювати на документальній основі типову

Експозиція палацово-паркового комплексу «Качанівка»

для певної епохи обстановку [7, 101]. Тому, спираючись на теорію експозиційного будівництва, цілком виправдано, маючи за основний експонат-оригінал саму пам'ятку та її складові елементи, відтворити властиве їм оточення за допомогою неоригінальних предметів – різноманітних новоробів і відтворень [1, 7].

Незважаючи на невизначеність питання побудови ансамблевих музеїв, у вітчизняній музейній справі цей напрям потроху просувається, що дозволяє говорити про перспективи його розвитку.

Одним з найбільш давніх музеїв цього типу є палацово-парковий ансамбль Тарновських у складі історико-культурного заповідника «Качанівка», в якому поступово створюється експозиція, побудована за ансамблевим методом.

У Золочівському замку, що на Львівщині, відновлена атмосфера, характерна для конкретного хронологічного періоду того суспільного стану, до якого належали власники замку.

Найбільш яскравим прикладом побудови ансамблевих музеїв є музей «Чинадієвський замок» на Закарпатті. Його експозиція яскраво ілюструє особливості створення ансамблевих музеїв. Головне її завдання – це реконструювати на документальній основі правдиву реальну обстановку, характерну для цього замку в конкретний історичний період, представити історію функціонування пам'ятки та її зв'язки з минулими історичними епохами та видатними особистостями, пов'язаними з нею. Використані для цієї мети новороби, відтворення, окремі рішення експодизайну своїми зовнішніми формами, кольором і матеріалами наповнили внутрішній зміст пам'ятки відповідною атмосферою, «оживили» її. Це дозволяє передати відвідувачам найбільш повну історико-культурну інформацію, реалізувати соціокультурні функції – завдання, яке вирішує експозиційне будівництво в цілому.

Таким чином, можна бачити, що форма ансамблевих музеїв, хоча й не характерна для вітчизняного музейництва, дещо викривлена та нерозроблена відповідним чином, все ж таки поступово знаходить реалізацію на основі історико-архітектурних об'єктів.

У вітчизняному музейництві досі не осмисленні вигоди й значення ансамблевих музеїв. З одного боку – це більш проста форма ніж колекційна, бо музей створюється навколо пам'ятки, що є й фундами, й предметом для вивчення, й головним експонатом. З іншого боку, поширення саме ансамблевих музеїв здатне врятувати та надати нового змісту багатьом пам'яткам України, що руйнуються, не мають сучасного пристосування, залишаються без уваги та невідомими для науковців, широкої громадськості, іноземних туристів і всіх тих, хто цікавиться історією та пам'ятками України.

Більші можливості та відповідна свобода у

виборі методів експозиційного будівництва, більша варіативність для кожного окремого випадку дозволяють розвивати музейну мережу за рахунок ансамблевих музеїв. В умовах, коли монополія створення колекційних музеїв вичерпала себе, створення музеїв, заснованих на інших типах зберігаємої спадщини, здатне вирішити проблеми збереження та соціокультурного пристосування історико-культурних пам'яток, а з іншого боку – збагатити музейну мережу ансамблевими музеями, що можуть стати яскравим явищем в музейному житті України.

В сучасних умовах перед ансамблевими музеями існує широкий простір реалізації, обумовлений наявністю значної кількості пам'яток, що потребують збереження й відповідного соціокультурного використання. Тож дослідження цього напрямку завжди будуть перспективними.

Посилання

1. Баранова О.Ф. К вопросу построения экспозиции в музеях дворцах-усадьбах и специфика их научной пропаганды / О.Ф. Баранова // Музей. Художественные собрания СССР. – Вып. 4. – М., 1983. – С. 6-9.
2. Давыдова А.С. Вопросы сохранения и использования интерьеров памятников архитектуры в музейных целях / А.С. Давыдова // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры: Сб. науч. тр. – М., 1975. – С. 21-76.
3. Добровольская Э.Д. Музеефикация памятников архитектуры: Теория и практика / Э.Д. Добровольская // Музейное дело и охрана памятников: Обзор информации. – Вып 1. – М.: НИО «Информкультура», 1989. – С. 124-138.
4. Ієвлева В.П. Методичні рекомендації щодо музеефікації нерухомих пам'яток науки і техніки / В.П. Ієвлева // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – 2008, вип. 2. – С. 14-28.
5. Карпов В. Памятник архитектуры как объект музеефикации / В. Карпов // Актуальные проблемы советского музееведения: Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 40-49.
6. Майстровская М.Т. Музейная экспозиция и памятник / М.Т. Майстровская // Музееведение. На пути к музею XXI века: Сб. науч. тр. – М., 1991. – С. 112-125.
7. Мишура О.О. Музеефикация памятников архитектуры / О.О. Мишура // Кафедра І. Материалы научно-практической конференции «Музей в храме-памятнике». – СПб., 2005. – С. 97-104.
8. Сердюк О. Музеефікація комплексних пам'яток / О. Сердюк, Е. Градун // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – 2009, вип. 3. – С. 43-68.
9. Соустин А. К вопросу о приспособлении памятников архитектуры под музей / А. Соустин // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры: Сб. науч. тр. – М.: НИИК, 1982. – С. 8-18.
10. Юрєнева Т.Ю. Музееведение: Учеб. для высшей школы / Т.Ю. Юрєнева – М.: Академический Проект, 2003. – 560 с.

Жукова Е.В. Деятельность ансамблевых музеев на основе музеефикации памятников истории и культуры как одна из перспектив развития музейной сети в современной Украине

Проанализированы принципы построения ансамблевых музеев, выделены характерные черты, которые влияют на построение их экспозиций, рассмотрена деятельность отечественных ансамблевых музеев как одной из перспектив развития музейной сети в современной Украине.

Ключевые слова: ансамблевый музей, сохранность памятников истории и культуры, информационный потенциал, реконструкция исторической среды, вспомогательные средства построения экспозиции.

Zhukova O.V. The activities of the ensemble of museums on the basis of museification historical and cultural monuments as one of the prospects for the development of museum networks in modern Ukraine

The principles of constructing the ensemble of museums, identified characteristics that affect the construction of their exposures. Examined the activities of local ensemble of museums as one of the prospects for the development of museum networks in modern Ukraine.

Key words: ensemble museum, preservation of historical and cultural monuments, information potential, reconstruction of the historic environment, aids the construction of the exposition.

31.03.2011 р.

УДК 001.89 (477.75) «1917 / 1920»: 902 / 904

Б.С. Аулин

К ВОПРОСУ ОБ ОХРАНЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ: ЯЛТИНСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ КРЫМСКО-КАВКАЗСКОГО ГОРНОГО КЛУБА И ТАВРИЧЕСКАЯ НАУЧНАЯ АССОЦИАЦИЯ (1917-1920)

В работе прослеживается характер взаимодействия Ялтинского отделения Крымско-Кавказского горного клуба и Таврической научной ассоциации в период революции и гражданской войны в Крыму. В статье освещается специфика научных изысканий Отделения, проводившихся под эгидой Ассоциации. Кроме того, в исследовании приводится информация о вкладе Ассоциации в разрешении проблемы Музея Клуба в указанный период.

Ключевые слова: Таврическая научная ассоциация, Ялтинское отделение Крымско-Кавказского горного клуба, Крым, гражданская война, краеведение, история науки.

Крымский (позже – Крымско-Кавказский) горный клуб (ККГК) был создан в 1880 году как организация, целью которой было научное изучение Крыма и популяризация туризма на полуострове. С 1905 г. география деятельности клуба расширилась за счёт Кавказа, что и отразилось на названии. Центр организации располагался в Одессе. Однако наибольший вклад в развитие крымоведения сделало Ялтинское отделение Крымско-Кавказского горного клуба (ЯОККГК). С этим учреждением связаны имена известных крымских краеведов А.Л. Бертье-Делагарда, Ф.Д. Вебера, В.Н. Дмитриева, А.С. Моисеева и др. Этот филиал ККГК был открыт в 1881 году на базе «Кружка любителей природы и Крымских гор» [1].

За период с 1890 по 1917 год ККГК приобрёл